

«Αρματωμένα χρόνια» του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου (κριτική) – Στα βουνά του Εμφυλίου με σεβασμό στη μνήμη των απλών ανθρώπων

Για τη συλλογή διηγημάτων του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου «Αρματωμένα χρόνια» (εκδ. Τόπος). Εικόνα: Ο Αλεξανδρόπουλος στη Μόσχα, το 1962. Γράφει η Ιωάννα Φωτοπούλου

Ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος (1924-2008) υπήρξε αγωνιστής του Δημοκρατικού Στρατού, πολιτικός πρόσφυγας στη Ρωσία, που επαναπατρίστηκε όταν έπεσε η στρατιωτική δικτατορία, και σπουδαίος μελετητής της ρωσικής λογοτεχνίας με σημαντικό μεταφραστικό έργο πάνω σε κορυφαίους Ρώσους συγγραφείς. Το έργο του τιμήθηκε με σημαντικές διακρίσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, μεταξύ των οποίων το Διεθνές Λογοτεχνικό Βραβείο «Γκόρκι» (1979), το Κρατικό Βραβείο Μυθιστορηματικής Βιογραφίας (1981), το Βραβείο «Τουμανιάν» (1985), το Μεγάλο Κρατικό Βραβείο Λογοτεχνίας για το σύνολο του έργου του (2001) και το Μετάλλιο «Πούσκιν» της Ρωσικής Ομοσπονδίας (2007). Η βαθιά παιδεία και η ερευνητική του συγκρότηση ευνόησε τη συγγραφή έργων που απαιτούν μελέτη και έρευνα, προσόντα που αποφέρουν τα αποτελέσματα τους στην κορυφαία του βιογραφική μυθιστορία Σκηνές από το βίο του Μάξιμου Γραικού Όπως σημειώνει ο Μάριο Βίτι, η ζωή του διανοούμενου στην υπηρεσία του σοβιετικού δημοσίου τού έδωσε τη δυνατότητα συγγραφής πολυάριθμων διηγημάτων και αργότερα βιογραφικών μυθιστοριών αλλά και μεταφράσεων στα ελληνικά, ενώ η βαθιά παιδεία και η ερευνητική του συγκρότηση ευνόησε τη συγγραφή έργων που απαιτούν μελέτη και έρευνα, προσόντα που αποφέρουν τα αποτελέσματα τους στην κορυφαία του βιογραφική μυθιστορία Σκηνές από το βίο του Μάξιμου Γραικού (γραμμένο στα 1967-69 και δημοσιευμένο το 1976). Τα Αρματωμένα χρόνια , που πρωτοεκδόθηκαν το 1955, από τις Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις (ΠΛΕ), αποτελούν τη δεύτερη συλλογή διηγημάτων του (είχε προηγηθεί το 1954 μία ακόμα συλλογή διηγημάτων με τίτλο Σοβιετικές γνωριμίες) και συγκαταλέγεται στα πρώτα λογοτεχνικά έργα που επεξεργάστηκαν την εμπειρία του Εμφυλίου από τη σκοπιά των ηττημένων. Η πρόσφατη επανέκδοση του βιβλίου από τις εκδόσεις Τόπος , στη σειρά «Τα Αειθαλή», δίνει την ευκαιρία σε μια νέα γενιά αναγνωστών να γνωρίσει ένα έργο που εξακολουθεί να διατηρεί τη λογοτεχνική και ιστορική του αξία κόντρα σε μια εποχή που επιθυμεί να θεωρεί το ζήτημα του Εμφυλίου λήξαν, με το επιχείρημα ότι η ενασχόληση μαζί του ανακινεί παλιές έριδες. Μια τέτοια αντίληψη, ωστόσο, παραγνωρίζει το γεγονός ότι τα ιστορικά τραύματα δεν εξαφανίζονται επειδή τα αποσιωπούμε, αντιθέτως είναι παρόντα και μας κατατρύχουν για να αναδυθούν αργά ή γρήγορα και πάλι, όπως συνέβη πρόσφατα με τα λείψανα των εκτελεσθέντων της περιόδου 1946-1954 στις Συκιές. Κι άλλωστε, από τις πρώτες κιόλας σελίδες αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο Αλεξανδρόπουλος είναι ένας τρυφερός γραφιάς που ψυχογραφεί βαθιά τους ήρωές του και τους παρουσιάζει ως τραγικές φιγούρες ενός πολέμου

που συνέτριψε όσους δεν μπόρεσαν να σταθούν αποφασιστικά στη μία ή στην άλλη πλευρά, συνεπώς δεν προβαίνει σε εύκολες καταδίκες όσων δεν στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων. Γίνεται ξεκάθαρο σε πολλά σημεία του βιβλίου, όπως για παράδειγμα στο διήγημα «Η κόρη της Ήπειρος», όταν η Σίρμω λέει για τον σύζυγό της που πολεμά με τον Εθνικό Στρατό: «Είναι καλός, μωρέ καρδούλα μ'», αλλά και στο διήγημα «Πατέρας και γιος», όταν ο αφηγητής λέει για τον πατέρα: «Να πεις πώς ήτανε κακός ο μπαρμπα-Τρύφωνας – δεν ήτανε», πως αναγνωρίζει τον αγώνα αυτών των ανθρώπων πριν τον εμφύλιο, τις σκληρές μάχες που έδωσαν μαζί με το ΕΑΜ στην Κατοχή, τη λεβεντιά και τη γενναιότητά τους χωρίς να κρύβει την απογοήτευσή του για την κατοπινή συμπεριφορά τους. Παρόλα αυτά, προσπαθεί να τους κατανοήσει χωρίς να παύει ποτέ να τους καλεί να διαλέξουν πλευρά. Ενδεικτικός αυτής της προσπάθειας είναι ο τρόπος που παρουσιάζει τον Φώτη στο διήγημα «Η τύχη του παιδικού μου φίλου», όπου σκιαγραφεί έναν άνθρωπο σε ηθικό αδιέξοδο με τη σύγκρουση να κορυφώνεται όταν ο αφηγητής τον καλεί να περάσει στην άλλη πλευρά και να σώσει την ηθική του ακεραιότητα λέγοντάς του χαρακτηριστικά: «Ή γκρεμιζόμαστε μέσα στο κενό και χανόμαστε ή περνάμε αντίκρυ και γλιτώνουμε τη συνείδησή μας», όμως εκείνος δεν βρίσκει τελικά μέσα του τη δύναμη να το κάνει. Κι ωστόσο, δεν λείπουν οι ιστορίες ανθρώπων που ύστερα από εσωτερική πάλη πήραν με γενναιότητα τη σωστή κατά τον συγγραφέα απόφαση, αλλά κι αυτών των εξαιρετικών μορφών -αντρών και γυναικών-, που είχαν ξεκάθαρη ηθική στάση εξ αρχής, καθώς κι οι συγκινητικές ιστορίες εκείνων των αγαθών ανθρώπων που θέλησαν με την καρδιά τους να μπουν στον αγώνα, όταν κατάλαβαν τι συμβαίνει, αλλά κι εκείνων που πλανεύτηκαν υπολογίζοντας σε λάθος ανθρώπους. Αφίξεις και απώλειες Ο Αλεξανδρόπουλος κατορθώνει να αποδώσει με λογοτεχνική δύναμη τα ηθικά διλήμματα, τους φόβους και τις εσωτερικές συγκρούσεις των ανθρώπων που βρέθηκαν αντιμέτωποι με την ανάγκη να διαλέξουν στρατόπεδο και να πάρουν θέση, παρά το βαρύ προσωπικό κόστος που αυτό συνεπαγόταν. Άνθρωποι που παλεύουν μέχρι την ύστατη στιγμή να γεφυρώσουν το χάσμα που έχει ανοίξει ο πόλεμος μέσα στην ίδια τους την οικογένεια. Οι σκηνές όπου συμβαίνει κάποια επανασύνδεση είναι από τις πιο δυνατές του βιβλίου, ενώ εκείνες στις οποίες οι ήρωες αναγκάζονται να στραφούν ενάντια στους δικούς τους ανθρώπους συμπυκνώνουν όλη την τραγικότητα του εμφυλίου πολέμου και δεν είναι λίγες οι στιγμές όπου κάθε κέρδος φαίνεται να συνοδεύεται από μια νέα απώλεια. Πώς θα μπορούσε άλλωστε να μην ισχύει αυτό σ' έναν εμφύλιο; Ενδεικτικό αυτής της συνθήκης είναι το διήγημα «Πατέρας και γιος», στο οποίο την ίδια στιγμή που η μητέρα φέρνει στον κόσμο το δεύτερο παιδί της, χάνει τον πρωτότοκο γιο της, τον Θωμά, ο οποίος συλλαμβάνεται από τους χωροφύλακες. Το διήγημα κλείνει κυκλικά με τη συνάντηση του πατέρα με τον Θωμά με τη μάνα όμως αυτή τη φορά να έχει χάσει το δεύτερο παιδί της. Ένα ακόμη μοτίβο που διατρέχει τα Αρματωμένα χρόνια είναι η μετακίνηση των ανθρώπων από τόπο σε τόπο. Αντάρτες έρχονται στην Ήπειρο να βοηθήσουν στον αγώνα απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας για τους δικούς του λόγους ο καθένας. Ξεχωρίζει η μορφή της Σλαβομακεδόνισσας Έλλης, η οποία εγκαταλείπει τον τόπο της και έρχεται να πολεμήσει στα βουνά της Μουργκάνας, αδυνατώντας να παραμείνει στο

μέρος όπου σκοτώθηκε ο αγαπημένος της, ή του Κρητικού Μανώλη στο διήγημα «Ένας καινούργιος σύντροφος ήρθε». Ο ίδιος άλλωστε ο συγγραφέας γνωρίζει καλά αυτόν τον ξεριζωμό αφού έζησε ως πολιτικός πρόσφυγας στη Σοβιετική Ένωση από το 1956 έως το 1975, έχοντας καταδικαστεί τρεις φορές σε θάνατο ερήμην από τα στρατοδικεία της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Ανάλογα συγκινητική είναι και η ιστορία του Κωνσταντή στο διήγημα «Τα δυο μνήματα». Ο νεαρός τσοπάνος γοητεύεται από τις αφηγήσεις του Γιακουμή, ενός ανθρώπου που έχει έρθει από τη «μεγάλη πολιτεία», εντυπωσιάζεται που στη μεγάλη πόλη δεν υπάρχουν ούτε πρόβατα, ούτε τσοπάνηδες, υπάρχουν όμως λύκοι. Όταν ο Γιακουμής χάνεται, ο Κωνσταντής εγκαταλείπει κι αυτός τη ζωή του βοσκού και ακολουθεί τον δρόμο του αντάρτη, για να βρει τελικά τον θάνατο και να ταφεί δίπλα στον σύντρόφό του. Η μετακίνηση όμως πέρα από εσωτερική είναι και εξωτερική, προοικονομώντας την εμπειρία του ξεριζωμού και την προοπτική της προσφυγιάς που θα ακολουθήσει για χιλιάδες ανθρώπους μετά το τέλος του Εμφυλίου («Πάλε βλέπανε τον δρόμο τον πικρό της προσφυγιάς να χάσκει ανοιχτός μπροστά τους και ναν τους καρτεράει»), ενώ κάποιιοι έχουν ήδη πάρει τον δρόμο της ξενιτιάς κι ελπίζουν κάποτε ότι θα καταφέρουν να πάρουν και τους δικούς τους. Ο ίδιος άλλωστε ο συγγραφέας γνωρίζει καλά αυτόν τον ξεριζωμό αφού έζησε ως πολιτικός πρόσφυγας στη Σοβιετική Ένωση από το 1956 έως το 1975, έχοντας καταδικαστεί τρεις φορές σε θάνατο ερήμην από τα στρατοδικεία της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Τόποι και γεγονότα Πέρα από τις μάχες, τα νυχτέρια και τις εσωτερικές συγκρούσεις των ηρώων, κεντρική θέση στην αφήγηση κατέχουν και οι ασύλληπτης ομορφιάς περιγραφές των τοπίων. Άγρια, αφιλόξενα και συχνά εχθρικά, άλλοτε όμως προστατευτικά και οικεία, τα βουνά και τα δάση της Ηπείρου, ο Γράμμος και η Μουργκάνα, αλλά και άλλοι τόποι της Ελλάδας περιγράφονται απ' τον Αλεξανδρόπουλο με περίτεχνο λυρισμό. Όπως σημειώνει και η Μαρία Ψάχου στο εκτενές επίμετρό της, αυτές οι εξαιρετικές, «εικαστικής δύναμης περιγραφές του Αλεξανδρόπουλου αποτελούν το αισθητικό ισοδύναμο της ιδεολογικής πρόθεσής του να απαλύνει την ένταση των στιγμών, να εξαγνίσει τα πάθη, να δικαιολογήσει τους αγώνες και να υπαινιχθεί την έννοια του αγνού πατριωτισμού μέσα από την αγάπη του ελληνικού τόπου, που λίγα χρόνια αργότερα θα κρυφτεί στην ευχή όλων των προσφύγων για “καλή πατρίδα”». Με γλώσσα ζωντανή και ρέουσα, ο Αλεξανδρόπουλος προσδίδει στην αφήγηση έντονη προφορική μέσα από τη χρήση λαϊκών ιδιωματικών εκφράσεων που φτάνουν μελωδικά στ' αυτιά του αναγνώστη χωρίς να τον κουράζουν ή να τον δυσκολεύουν. Τα δέκα διηγήματα της συλλογής συνδυάζουν το βίωμα με τη μαρτυρία, ενώ σε πολλά σημεία αποκτούν τον χαρακτήρα χρονικογραφήματος, καθώς ο συγγραφέας αισθάνεται ότι οφείλει να διασώσει τη μνήμη των ανθρώπων που πολέμησαν και χάθηκαν δηλώνοντας ρητά την πρόθεσή του: «χρέος του χρονικογράφου που είδε από κοντά την παλικαριά τους είναι να νιώθει σαν μια ισόβια φλόγα μέσα του [...] να φυσήξει μαστορικά και στους άλλους ανθρώπους τον αέρα της λεβεντιάς και της αντρειάς τους» (σελ. 129), και αλλού: «Λογάριαζε, αν γλίτωνε, [...] να τα καθαρογράψει και να τα κάνει βιβλίο» (σελ. 186) «θα καθότανε ναν τα γράψει όλα από την αρχή του αντάρτικου με τη σειρά [...] πώς πολεμήσαν τρία χρόνια οι αγωνιστές εδώ απάνου στις κορφές της

Γκιώνας και στα Βαρδούσια ως κάτου στον Καλλίδρομο, στον Ελικώνα και στην Πάρνηθα» (σελ. 189). Κι αυτή την καταγραφή ο Αλεξανδρόπουλος τη νιώθει σαν προσωπική του οφειλή στους αγώνες και τη μνήμη αυτών των ανθρώπων. Ωστόσο, το βιβλίο υπερβαίνει την απλή καταγραφή γεγονότων και διαθέτει αδιαμφισβήτητη λογοτεχνική αξία. Με γλώσσα ολοζώντανη, ο Αλεξανδρόπουλος προσδίδει στην αφήγηση έντονη προφορική μέτρα από τη χρήση λαϊκών ιδιωματικών εκφράσεων. Παράλληλα, ψυχογραφεί σε βάθος τους ήρωές του, αναζητώντας διαρκώς τα ψήγματα ανθρωπιάς που κρύβονται μέσα σε κάθε άνθρωπο, ακόμη και στις πιο ακραίες συνθήκες. Κάθε διήγημα διατρέχεται από μια εσωτερική ένταση που οδηγεί τους ήρωες σε οριακές στιγμές, εκεί όπου καλούνται να πάρουν αποφάσεις ικανές να μεταβάλουν τη σχέση τους με τον εαυτό τους και τον κόσμο. Ο Αλεξανδρόπουλος κατορθώνει να αποτυπώσει αυτές τις στιγμές μετατόπισης με αξιοθαύμαστη αφηγηματική οικονομία, η οποία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα λογοτεχνικά γνώρισματα της συλλογής. Συχνά τα διηγήματά του κλείνουν με μια εικόνα, μια φράση ή μια χειρονομία που λειτουργεί σαν το κλικ της φωτογραφικής μηχανής που παγώνει τον χρόνο, συμπυκνώνοντας μέσα της όλο το συναισθηματικό και ηθικό βάρος της ιστορίας. Η ΙΩΑΝΝΑ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ είναι εκπαιδευτικός, κάτοχος Μεταπτυχιακού στη Δημιουργική Γραφή. Απόσπασμα από το βιβλίο «Αύριο, στα ευρύχωρα διδακτήρια της σοσιαλιστικής μας Ελλάδας θ' ακούσουν οι καινούργιες γενιές για κάτι τέτοιες λασπερές νύχτες. Άνθρωποι ειδικοί θα δείχνουνε στους μαθητές τους, πάνω σε τίποτα δυσκολοξήγητους χάρτες κρεμασμένους ψηλά στους χαρτοστάτες θ' αν τους δείχνουνε με μια κόκκινη αγκυλωτή γραμμή τη διάταξη τη δική μας και με μια γαλάζια του αντίπαλου. Μέσα σ' ένα πολύπλοκο σύστημα από γραμμές, τόξα και ψηφία θα είναι τη χαραγμένη και καμιά διάφανη κομμένη γραμμούλα μ' ένα βιαστικό βέλος κομμένο μπροστά. Στη στεγνή γλώσσα του στρατιωτικού αυτό θα είναι η αποψινή πορεία της διμοιρίας του Λίτα. »Μα πρέπει να 'ρθουμε βοηθοί των αυριανών ανθρώπων. Πρέπει να σκύψουμε μαζί τους απάνου από τα σχέδια του καθηγητή, να πάρουμε μια μια τις γραμμές του και τα τόξα του και ναν τα ιστορήσουμε και σε μιαν άλλη γλώσσα, πάρουμε και να ζωντανέψουμε απάνου στην κάθε γραμμή τους ανθρώπους, και να την πούμε με μια ζεστή λαλιά την ιστορία της από την αρχή, κουκκίδα την κουκκίδα, βήμα το βήμα». Λίγα λόγια για τον συγγραφέα Ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος (1924-2008) γεννήθηκε στην Αμαλιάδα. Φοίτησε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών αλλά οι σπουδές του διακόπηκαν το 1947, λίγο πριν το πτυχίο, λόγω της αναγκαστικής επιστράτευσης. Λιποτάκτησε, εντάχθηκε στον ΔΣΕ, όπου πολέμησε γράφοντας παράλληλα με ψευδώνυμο χρονογραφήματα για τις μάχες. Μετά τον σοβαρό τραυματισμό του συνέχισε ως πολεμικός ανταποκριτής, δημοσιεύοντας και κάποια πεζογραφικά κείμενα. Εμφανίστηκε επίσημα στον χώρο της λογοτεχνίας από τη Ρουμανία, όπου είχε καταφύγει ως πολιτικός πρόσφυγας μετά τη λήξη του Εμφυλίου. Μεταξύ 1956-1961 σπούδασε Ρωσική Λογοτεχνία στο Λογοτεχνικό Ινστιτούτο Μόσχας. Εκεί γνώρισε και στη συνέχεια παντρεύτηκε την ελληνίστρια Σόνια Ιλίνσκαγια και το 1975 εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα. Ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος δεν έπαψε ποτέ να γράφει για την αντίσταση στην καταπίεση, τα ηθικά και πολιτικά διλήμματα, τις συλλογικές και ατομικές ευθύνες χωρίς υπεκφυγές,

συγχωνεύοντας παράλληλα δύο κόσμους και τις πολιτισμικές παραδόσεις τους, τον ελληνικό και τον ρωσικό. Το έργο του είναι ανεξάντλητο και πολυσχιδές. Έγραψε μυθιστορήματα, όπως τα: Νύχτες και αυγές (1961), Σκηνές από τον βίο του Μάξιμου του Γραικού (1976), Τα θαύματα έρχονται στην ώρα τους (1976), Αυτά που μένουν (1994), Στο όριο (2003) κ.ά. Εξέδωσε επίσης συλλογές διηγημάτων, βιογραφικές μυθιστορίες, μελέτες για Ρώσους κυρίως συγγραφείς, μεταφράσεις, ταξιδιωτικές αφηγήσεις και μια ιστορία της ρωσικής λογοτεχνίας από τον 11ο αιώνα μέχρι την επανάσταση του 1917. Το 2001 τιμήθηκε με το Μεγάλο Κρατικό Βραβείο Λογοτεχνίας. Τον Μάιο του 2026, οι εκδόσεις Τόπος επανακυκλοφόρησαν το βιβλίο Αρματωμένα χρόνια (σειρά κλασικής λογοτεχνίας «Τα αειθαλή»).